

Іван АРТЬОМОВ,
кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри
країнознавства та кафедри міжнародного права,
директор НН Інституту євроінтеграційних
досліджень ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЇ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСІВ

У статті узагальнюються методологічні принципи формування та розроблення робочої програми до навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів», сформульоване авторське бачення формування програми, її структури, принципів і методів навчання та методичного забезпечення.

Ключові слова: робоча програма, соціологія транскордонних процесів, принципи, методика навчання.

Важливим інструментом управління транскордонними процесами є соціологічні дослідження.

Відомо, що **процес – це послідовна зміна предметів і явищ, що відбуваються закономірно, та сукупність низки послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. Процес можна визначити також як послідовну зміну станів об'єкта в часі.**

Оцінюючи роль та місце транскордонного співробітництва в системі регіонального розвитку, український вчений-регіоналіст З.Варналій акцентує увагу на тому, що необхідність вирішення спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні – суміжних прикордонних територіях сусідніх держав, а саме: територіальне та просторове облаштування, розбудова транскордонної інфраструктури, спільне використання водних та інших ресурсів тощо розширює сферу державної регіональної політики на міжнародний рівень і потребує врахування стратегій розвитку сусідніх територій. В цьому контексті

важливим чинником економічного розвитку цих регіонів є транскордонне співробітництво (ТКС), яке в останні роки активізується, і особливо в економічній сфері [3].

За сучасних умов розвитку інтеграційних процесів транскордонне співробітництво має можливість прискорювати процеси вирівнювання якості життя населення прикордонних територій до середньоєвропейського рівня та сприяти досягненню вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон. Воно також сприяє мобілізації місцевих ресурсів та підвищенню ефективності їх використання, робить можливим об'єднувати зусилля для вирішення спільних проблем у транскордонному регіоні.

Транскордонне співробітництво сприяє:

- зміцненню взаємної довіри та безпеки;
- активізації торговельно-економічного співробітництва;
- залученню іноземних інвестицій для реалізації спільних проектів;
- спільному використанню енергетичних ресурсів;
- виробленню спільної стратегії охорони довкілля;
- розвитку транспортної та прикордонної інфраструктури;
- взаємодії у сфері боротьби з нелегальною міграцією та організованою злочинністю;
- ефективному використанню людських ресурсів шляхом створення спільного ринку праці;
- поглибленню культурних та комунікаційних зв'язків;
- розвитку туризму;
- боротьбі з наслідками стихійних лих та екологічних катастроф (паводки, землетруси та ін) [1].

В процесі **транскордонного співробітництва вирішуються такі завдання:**

- не допускається перетворення нових східних кордонів ЄС у жорсткі розподільчі лінії, які відмежовують Україну від Європи, та перетворення регіонів з обох боків нових східних кордонів ЄС і України в периферійні і тупикові;
- координуються концепції соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів;

- поступово формуються інтегровані, насамперед в господарському і просторово-економічному плані, транскордонні регіони України з центральноєвропейськими державами;

- створюється єдина і взаємодоповнююча транспортна, прикордонна та інша інфраструктура;

- складається система міжнародної взаємодії місцевих органів державної влади і самоврядування, територіальних громад тощо [2].

Нинішній етап функціонування системи транскордонних відносин в умовах поглиблення інтеграційних процесів дозволяє зробити висновок, що транскордонне співробітництво в Європі зараз знаходиться на етапі системних якісних змін. З одного боку, в рамках розширеного Європейського Союзу транскордонне співробітництво вступило в стадію активного розвитку на основі суттєвого пониження бар'єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів і стає засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу субсидіарності, децентралізації влади тощо, а в ширшому розумінні – будівництва цілісної “Європи регіонів”. З іншого – на нових зовнішніх кордонах ЄС воно перетворюється в дійовий інструмент формування розширеним Євросоюзом смуги добросусідства та інтенсивного розвитку зв'язків європейської спільноти з усіма розташованими по периметру прикордонними державами.

Транскордонне співробітництво в Україні має потужну економічну мотивацію, значення якої зросло після розширення Євросоюзу у 2004–2007 роках і виникнення нового характеру відносин із сусідніми країнами. Утворилась цілковито нова ситуація на кордонах. Західний кордон України став східним кордоном Євросоюзу. Україна отримала можливість більш раціонально використовувати своє географічне розташування в Європі за рахунок визначення пріоритетних напрямів транскордонного співробітництва в системі загально регіонального розвитку.

Українські території в зоні впливу державного кордону завжди мали і мають надзвичайно важливе політичне й економічне значення. Географічне положення України, її роль в геополітичному просторі постійно впливали на формування економічної складової прикордонної співпраці регіонів у центрі

Європи, де перш за все виникають та реалізуються спільні інтереси України і сусідніх держав.

Мало хто не відмічає значущість ролі Української держави, яка є проміжним, санітарним кордоном або «буферною зоною» цивілізаційного простору між західною і російсько-євразійською цивілізаціями.

Така увага до України цілком зрозуміла. Це держава з високою питомою вагою прикордонних територій, адже 19 із 25 областей України межують із сусідніми державами, протяжність кордонів з Росією – 2295,4 км, а з країнами Центральної Європи, Білоруссю та Молдовою – 4698,6 км.

Україна перша в Європі за територією (603,7 км²), п'ята за кількістю населення (близько 45,0 млн чол.). На Україну припадає 40% європейських чорноземів, вона має на сто років запасів залізної, марганцевої, уранової руд та цінних металів, на 400 років – вугілля, а також історичні і культурні передумови для участі у процесах західноєвропейського економічного простору.

Утворення спільного українсько-євросоюзівського кордону (з Польщею – 542,3 км, Словаччиною – 98,7 км, Угорщиною – 135,1 км та Румунією – 608,6 км) об'єктивно створило для України сприятливу ситуацію, додаткові інтеграційні можливості, враховуючи наявність транскордонних газових, транспортних, енергетичних артерій: газопроводів «Прогрес», «Уренгой – Помари – Ужгород», нафтопроводу «Дружба», енергосистеми «Мир», 3-го та 5-го міжнародних Критських автотранспортних коридорів, розгалуженої прикордонної залізничної мережі тощо [2].

Необхідність вирішення спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні – суміжних прикордонних територіях сусідніх держав, як-то: вдосконалення і розбудова транскордонної інфраструктури і забезпечення екологічного стану, спільне використання водних ресурсів, просторове облаштування потребують узгоджено взаємовигідних та скоординованих дій. Поряд з цим вдосконалення та поглиблення транскордонного співробітництва відкриває нові можливості і резерви для активізації господарської діяльності в периферійних те-

риторіях регіонів, мобілізації природно-ресурсного потенціалу і підвищення конкурентоспроможності. Саме ці фактори диктують необхідність координації розвитку транскордонних регіонів по всьому периметру території нашої держави.

Після розширень ЄС в 2004–2007 роках склались сприятливі можливості для поглиблення і розширення як регіонального розвитку України, так і для збагачення форм транскордонного співробітництва. Транскордонне співробітництво України та її регіонів має бути спрямоване на вирішення національних проблем: соціальних, економічних, екологічних, а також на забезпечення конкурентоспроможності України в європейських і світових співтовариствах, особливо після 2008 року, коли Україна стала членом СОТ.

В умовах практичної реалізації євроінтеграційної стратегії після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС 16.09.14 р. питання транскордонного співробітництва зокрема і регіонального розвитку загалом набувають особливої актуальності. Закономірним є те, що увага до регіонального розвитку і транскордонного співробітництва, особливо на прикордонних територіях, посилилась після утворення і функціонування нового українсько-євросоюзівського кордону. [3, Артьомов І.В., Діус Н.О.Єврорегіональне співробітництво України: проблеми і перспективи: навч.-метод. посібник. – Ужгород: ПП «Шарк», 2014. – 368 с.]

Актуальність вирішення проблем транскордонного співробітництва продиктована значною диференціацією соціально-економічного розвитку регіонів, яка суттєво посилюється в умовах теперішньої світової кризи і стала основою не лише економічної, а і соціально-політичної дезінтеграції держави. Наразі спостерігаються значні диспропорції у розвитку прикордонних регіонів нашої країни та їх транскордонних партнерів – прикордонних регіонів країн Європейського Союзу, що межують з Україною.

Робоча програма навчальної дисципліни **«Соціологія транскордонних процесів»** розроблена в рамках виконання Програми Європейського Союзу ЄІСП «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» (реалізація проекту «Кордони очима людей»).

Соціологія як наука займає важливе місце, багато в чому формуючи професійний рівень сучасного фахівця. Ця дисципліна забезпечує теоретичну і методичну підготовку широкого спектру фахівців з країнознавства, соціології тощо [6].

Розроблення науково-методичного та організаційного забезпечення введення нової навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» до змісту підготовки студентів у вищих навчальних закладах і його пілотне впровадження на регіональному рівні в Україні та сусідніх країнах ЄС дозволить вирішити комплекс питань щодо підготовки фахівців, які зможуть професійно вирішувати існуючі проблеми в царині сучасних транскордонних процесів та захищатимуть інтереси держави в сучасних геополітичних умовах.

Навчальна дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» відображає важливий напрям розвитку сучасного стану транскордонного співробітництва України із сусідніми державами ЄС. Це особливо важливо в умовах реалізації євроінтеграційного курсу держави після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС.

Знання механізмів вирішення проблем, вміння діяти професійно, впливати на хід транскордонних процесів – це потужна мотивація для вивчення дисципліни, особливо з урахуванням ролі транскордонної співпраці для України.

Вивчення дисципліни дасть студентам необхідні теоретичні знання і практичні навички для реалізації програми європейської інтеграції України. У першу чергу це стосується виконання завдань щодо мінімізації проблем, які існують у системі транскордонних процесів, пов'язаних з лібералізацією візового режиму та зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання в умовах імплементації в Зону вільної торгівлі (ЗВТ) Європейського Союзу[9].

Важливою методологічною основою наукової дисципліни стане теоретичне узагальнення результатів пілотного міжнародного соціологічного дослідження «Кордони очима людей», яке виконується в рамках Програми Європейського Союзу ЄІСП «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» у 2012–2014 рр.

Саме результати аналізу транскордонних процесів закладуть надійні основи для вироблення практичних засобів впливу на всю різноманітність суспільних явищ, пов'язаних із транскордонними процесами, і дозволять виробити дійові механізми мінімізації негативних явищ, що стримують ефективність процесів ТКС України з сусідніми державами ЄС.

Навчальна програма належить до нормативних документів нової генерації, за допомоги яких здійснюється перехід до інтерактивних методів викладання та діалогової форми навчання. Вона підготовлена з урахуванням як вимог існуючих державних стандартів, положень Закону України «Про вищу освіту», так і вимог європейської кредитно-модульної системи та системи кваліфікації. Це об'єктивна вимога часу на шляху інтегрування до європейського та світового освітнього простору.

Автори робочої програми навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» прагнули того, щоб вона увібрала в себе найбільш актуальні теми, спираючись на найважливіші досягнення світової соціологічної думки, розмаїття методологічних підходів до її викладення, вбачаючи в цьому дійсно деідеологізовану, наукову структуру важливого для викладача документа.

Структурно робоча програма побудована згідно з вимогами Наказу МОН України №384 від 29 березня 2012 р. (в редакції Наказу №683 від 05 червня 2013 р.) і включає в себе такі складові, як:

- 1) опис навчальної дисципліни;
- 2) мета та завдання навчальної дисципліни;
- 3) програма навчальної дисципліни;
- 4) структура навчальної дисципліни;
- 5) зміст лекційних тем курсу;
- 6) теми практичних (семінарських) занять;
- 7) самостійна робота;
- 8) принципи навчання;
- 9) методи навчання;
- 10) методи контролю та оцінювання знань;
- 11) розподіл балів, які отримують студенти;
- 12) методичне забезпечення.

Дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» вивчає сучасний стан і розвиток транскордонних процесів у комплексі, як-то: транскордонне співробітництво, умови і особливості життя людей у прикордонні, задоволення національно-культурних потреб по обидва боки кордону, міграційні настрої та практика роботи державних служб, міжетнічні відносини, права національних меншин, інформаційний простір та відображення в ньому ставлення населення до транскордонного співробітництва тощо.

Мета навчальної дисципліни – *сформувати* у студентів теоретичні знання, методологічні основи дослідження транскордонних процесів; *забезпечити* відповідність змісту освіти потребам і викликам сучасного суспільства, створити умови для постійного оновлення форм і методів навчання[11]; *використати* отримані знання для аналізу соціально-економічних явищ і процесів у прикордонних регіонах; *розвинути* навички самостійної роботи з використання статистичних методів, узагальнення результатів проведених досліджень транскордонних процесів; навички *розроблення і прийняття* аргументованих рішень і рекомендацій.

Основні завдання:

- ознайомити студентів з предметом та основними парадигмами соціології;
- обґрунтувати необхідність методологічної інтеграції теоретичної та прикладної соціології;
- визначити діапазони нормативної та емпіричної частин в методології сучасної соціології;
- визначити основні спрямованості соціологічних досліджень;
- охарактеризувати особливості суб'єктно-орієнтовного підходу в соціології;
- визначити можливості та обмеження емпіричного етапу соціологічного дослідження;
- оцінити методика та методи конкретного соціологічного дослідження[5].

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:

- ✓ основні структурні парадигми соціології транскордонних процесів (СТП): суть, класифікацію, етапи розвитку;

- ✓ інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про СТП;
- ✓ вміст класичного та сучасного соціологічного знання стосовно можливих шляхів вивчення транскордонних процесів як в Україні, так і поза її межами;
- ✓ головні вимоги до розробки програми соціологічного моніторингу транскордонних процесів, способи поєднання теоретичного знання та відповідних методів соціологічного дослідження;
- ✓ специфіку соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного підходу[4].

У результаті вивчення дисципліни студент повинен уміти:

- **проводити** зіставлення різних частин соціологічної теорії, їхні можливості і обмеження в аналізі сучасних транскордонних процесів;
- **аналізувати**, робити висновки і мати власне судження при дослідженні вказаної проблематики;
- **об'єктивно** оцінювати сучасний стан та перспективи розвитку транскордонних процесів;
- **розробляти** програму соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного напрямку та властивої йому методики;
- **набувати** навички здійснення організації і проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів на різних рівнях соціологічного аналізу;
- **використовувати** основні методи аналізу і синтезу проблеми, новітні методи дослідження[9];

При викладанні навчальної дисципліни звертати увагу на:

- ✓ **ознайомлення** студентів з основами соціології як науки;
- ✓ **розвиток** логічного мислення та підвищення загального рівня;
- ✓ **здобуття** навичок дослідження транскордонних процесів;
- ✓ **формування** навичок самостійного вивчення навчальної літератури з проблематики соціологічних досліджень;

- ✓ **застосування** отриманих знань для аналізу моделювання і розв'язання існуючих проблем у системі транскордонних процесів[10].

Методичне забезпечення навчальної дисципліни здійснюється на підставі нормативно-методичних документів Міністерства освіти і науки України та методичних матеріалів кафедри, які включають:

- навчальний план дисципліни з конкретизацією її структури відповідно до вимог кредитно-модульної системи навчання;
- робочу навчальну програму дисципліни з деталізацією змісту кожної з тем, що є складовими змістового модуля і становлять предмет дисципліни;
- перелік контрольних запитань за кожним із змістових модулів навчальної дисципліни, які виносяться на підсумкову форму контролю (залік);
- нормативні джерела, визначені у списку рекомендованої літератури;
- підручники та навчальні посібники, визначені у списку рекомендованої літератури;
- наукова література (монографії, наукові статті, збірники наукових праць), визначена у списку рекомендованої літератури;
- інформаційні ресурси (інтернет-сайти наукових установ; он-лайн версії наукових журналів; нормативні бази).

Відомо, що під транскордонним співробітництвом слід розуміти спільні дії територіальних громад або місцевих влад по обидва боки кордону, спрямовані на вирішення конкретної проблеми транскордонного характеру, або співпрацю в окремій галузі, де вони мають спільні інтереси.

Список використаних джерел

1. *Артёмов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія / І.В.Артёмов. – Ужгород: Ліра, 2009. – 520 с. (Серія "Євроінтеграція: український вимір". Вип. 13).*

2. *Артьомов І.В. Єврорегіональне співробітництво України: проблеми і перспективи: навч.-метод. посібник / І.В.Артьомов, Н.О. Діус. – Ужгород: ПП «Шарк», 2014. – 368 с.*
3. *Варналій З.С. Проблеми і пріоритети консолідації регіонів України / З.С.Варналій // Україна:стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2006: монографія; за ред.О.С.Власюка. — К.: НІСД,2006.— С.455-462; Варналій З.С. Вступ, Розділи 1,2,4,11,12,15, Висновки // Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія; за ред. З.С.Варналія. —К.: НІСД, 2007. — С. 17-23, 25-67, 67-96, 155-196, 351-455, 560-602; Варналій З.С. Особливості регіональної політики України після розширення Євросоюзу / З.С.Варналій // Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної конференції (м.Ужгород, 24-25 травня 2007 р.) /—Ужгород: Ліра, 2007. — С. 116-132. (Серія «Євроінтеграція: український вимір». Вип.1)*
4. *Пелін О.В. Комбіновані методи дослідження соціальних проблем Карпатського єврорегіону / О.В.Пелін // Соціальні технології: акт. проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 59-60. – С.192-196.*
5. *П'ясецька-Устич С.В. Транскордонна статистика як необхідний елемент для аналізу конкурентоздатності західних прикордонних областей України / С.В.П'ясецька-Устич // Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / за заг. ред. І.В. Артьомова. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. – Розділ 2 §6.*
6. *Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва / під ред. С.І.Устича. – Ужгород: Ліра, 2012. – 79 с.*
7. *Устич С.І. Системне дослідження сучасного транскордонного співробітництва / С.І.Устич // Вісник Між-*

народного Слов'янського університету. – Харків. Серія «Соціологічні науки». – 2013. – Том 16. – №1. – С.13-20.

8. *Устич С.І. Сутність, функціонування та розвиток сучасних транскордонних систем / С.І.Устич // Перспективи. Соціально – політичний журнал. – 2013. – №3(57). – С. 107-118.*
9. *Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Вид. 4-те, доповнене і перер. – Львів: Кальварія, 2004. – 544 с.*
10. *Черниш Н. Соціологія. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. Вид.5-те. – К.: Знання, 2009. – 468 с.*
11. *Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>*

The article summarizes the methodological principles of formation and development work program for educational discipline “Sociology of cross-border processes” author vision is formulated to forming of the program, its structure, principles and methods of studies and methodical providing.

Keywords: *work program, sociology of cross-border processes, principles, methods of teaching.*

В статті розкриваються методологічні принципи формування і розробки робочої програми для учебної дисципліни «Соціологія трансграничних процесів», сформульовано авторське бачення етапів формування програми, її структури, принципів і методів навчання і методичного забезпечення учебної процесу.

Ключевые слова: *рабочая программа, социология трансграничных процессов, принципы, методика обучения.*